MiKBaTZ The Israel Journal of Group Psychotherapy, November 2022, 27 (1-2), 105-119

Application of the principles of group analysis for youth at risk in an out-of-home setting

Eilat Zahavi

The article is based on interviews with graduates of a residential program for youth at risk about a dynamic treatment program called "Raise the Anchor" in which they participated during the last year of their school education. The group meetings of the program allowed for open dialogue, touching on the inner world of the boys and the relationships among them. The meetings dealt with the problem of separation from their families of origin, the challenges of living in an out-of-home setting, and the significance of belonging to the peer group. The article offers an analysis of the group through three themes that were identified by analysis of the interviews: the here and now, pseudo-sibling ties in the group, and the Hall of Mirrors technique, which invites thoughts about adapting the principles of group analysis to boarding school for youth at risk. The argument presented in this article is that the out-of-home settings are an anchor for the youths, which supports their power to enable the change they aspire to achieve, and even expands it.

Keywords: outdoor setting, dynamic administration, here and now, hall of mirrors, siblings in the group, potential space, group analysis

Eilat Zahavi, MSW, is a clinical social worker and a group therapist in organizations and in private practice. She is a faculty member at the Academic College of Society and Art and of the Department of Social Work at Tel Aviv University.

"הרם עוגן"

יישום עקרונות האנליזה הקבוצתית בקבוצת נוער בסיכון והשפעתם על המפגש בין רגשות למילים

אילת זהבי

המאמר מתאר קבוצה דינמית בשם "הרם עוגן", שחבריה היו בשנתם האחרונה במסגרת חוץ־ביתית. הקבוצה התקיימה במהלך שנתם האחרונה של חבריה בפנימייה, והמאמר מתבסס על ראיונות שהתקיימו עם חבריה לאחר שסיימו את המסגרת הפנימייתית. המפגשים הקבוצתיים, שהתקיימו אחת לשבוע, אפשרו לנערים לנהל שיחה פתוחה שנגעה בעולמם הפנימי ובחיבורים ביניהם. המפגשים עסקו בנפרדות של משתתפי הקבוצה ממשפחות המוצא שלהם, באתגרים הכרוכים בשהותם במסגרת חוץ־ביתית, ובמשמעות של שייכותם לקבוצת השווים בפרט, ולעולם בכלל. הקבוצה העניקה מרחב משמעותי למפגש בין הרגשות של החניכים לבין המשגתם במילים. המאמר מציג ספרות עדכנית העוסקת בייחודיות של מסגרת חוץ־ביתית כמרחב פוטנציאלי ברוח הגותו של דונלד ויניקוט, ומתעמק בשאלות הקשורות לעבודה קבוצתית במסגרת פנימייתית על פי גישת האנליזה הקבוצתית. הוא מציע ניתוח של הקבוצה דרך שלוש תמות נבחרות מתחום האנליזה הקבוצתית שעלו בקבוצה: הכאן והעכשיו, אחאים בקבוצה, והיכל המראות. בנוסף הוא בוחן את הסוגיה של התאמת עקרונות האנליזה הקבוצתית לפנימייה לנוער במצבי סיכון, וטוען כי המסגרות החוץ־ביתיות הן עוגן לקבוצה הביולוגית של החניך, ובכוחן לאפשר את השינוי שהן שואפות אליו, ואף להרחיבו.

מילות מפתח: מסגרת חוץ־ביתית, שחזור מתקן, אדמיניסטרציה דינמית, כאן ועכשיו, היכל המראות, אחאים בקבוצה, מרחב פוטנציאלי, אנליזה קבוצתית

אילת זהבי, MSW, היא עובדת סוציאלית קלינית, מנחת קבוצות ומטפלת קבוצתית בארגונים ובקליניקה פרטית, חברת סגל במכללה האקדמית לחברה ואומנויות שבנתניה ובתוכנית להנחיית קבוצות של אוניברסיטת תל אביב, וחברה במכון הישראלי לאנליזה קבוצתית.

מבוא

בקיץ 2013 הסתיים תהליך החינוך של קבוצה בת 12 נערות ונערים בפנימייה לנוער במצבי סיכון במרכז הארץ. אפילו ותיקי הפנימייה לא זכרו חבורה גדולה, מוצלחת ומגובשת כזו: כולם סיימו בגרות מלאה, מקצתם בהצטיינות, והמשיכו לשירות צבאי מלא ומשמעותי. אחדים מהם אף התגייסו ליחידות מובחרות וקרביות. בלט במיוחד רצונם להצליח בהווה ולהמשיך לשחזר את הצלחתם גם בעתיד. קבוצת בוגרים זו התבלטה ביכולת של חבריה להיחלץ מסיפורי חיים קשים, שכללו אובדן, חולי, עוני, פגיעות קשות, הזנחה ונטישה, ולפרוץ את תקרת הזכוכית דרך צבירה של התנסויות חיוביות והפיכת סיפורי חיים כואבים לכוח מניע, שמינף אותם למחוזות חדשים.

קבוצה דינמית בשם "הרם עוגן" התקיימה במשך כל שנת י"ב של אותם נערים במסגרת. שמה של הקבוצה נבחר על ידי החניכים בקבוצה, שהרגישו כי המטאפורה של עוגן מורם ויציאה להפלגה בים החיים תוכל לעזור להם להתמודד עם החרדה שעלתה סביב סיום השהות בפנימייה, והפרידה הצפויה. הקבוצה הונחתה על פי עקרונות האנליזה הקבוצתית, ופירוש הדבר שהחומרים שטופלו בה הובאו לחדר על ידי המשתתפים. הם היו אלה שבחרו את הנושאים והעלו אסוציאציות חופשיות סביב סיפורים שהובאו בהקשר של עולמם. העבודה הקבוצתית נגעה בעולם הפנימי של כל אחד מהחניכים והחניכות, ובחיבורים ביניהם. המפגשים עסקו בנפרדות ממשפחות המוצא, באתגרים הכרוכים בשהות במסגרת חוץ־ביתית, ובמשמעות של השייכות לקבוצת השווים בפרט, והעולם בכלל. הקבוצה העניקה מרחב משמעותי למפגש בין הרגשות של החניכים לבין המשגתם במילים שלהם. האווירה ששררה בקבוצה הייתה משפחתית ומאפשרת. העבודה נגעה בתכנים הגלויים והסמויים המעסיקים ילדים שמוצאים מביתם. החוויות והשיח במפגשים הובילו לאינטראקציות אותנטיות של "כאן ועכשיו". הסיפורים שעלו היו קשורים זה לזה, ובעיקר נקשרו למערכת היחסים האחאית בתוך הקבוצה, ולחוויות הייחודיות שעברו החניכים במהלך השנים שבהן שהו בפנימייה, ביחד ולחוד.

המאמר יציג את הקבוצה, יתאר את התכנים שעלו בה, ויציג את הראיונות שהתקיימו בתום התהליך. על סמך אלה הוא יציע ניתוח של התהליך הקבוצתי דרך מושגים נבחרים מתחום האנליזה הקבוצתית.

המאמר ייפתח בסקירת ספרות שתתמקד במאפיינים הייחודיים של מסגרת חוץ־ביתית כמרחב פוטנציאלי. לאחר מכן תתואר המסגרת שבה נערכה הקבוצה, והשיטה שבה בוצעו הראיונות. לבסוף יוצגו שלוש תמות נבחרות מתחום האנליזה הקבוצתית שעלו בקבוצה: הכאן והעכשיו, אחאים בקבוצה והיכל המראות.

סקירת ספרות

מסגרות חוץ־ביתיות

ילדים ובני נוער במצבי סיכון מתוארים בספרות המקצועית כמי שנשרו מהמסגרות הפורמליות או נמצאים בסיכון לנשירה מהן בשל שוטטות, בריחה מהבית, ניסיונות אובדניים והתנהגות מינית בלתי מווסתת. אותם ילדים ובני נוער נמצאים בדרך כלל בקונפליקט עם משפחת המוצא, חסרים קשרים חברתיים יציבים, ומתאפיינים בדימוי עצמי נמוך, ובהתנהגות שאינה מתוכננת ומופעלת על ידי גירויים מיידיים (בראון, 1989).

לפי כאהן ואחרים (2016), מסלול ההתפתחות של מתבגרים בסיכון מתאפיין בהיעדרו של מבוגר המתווך בינם לבין העולם, כזה שמסייע להם להשליט סדר בעולמם הפנימי ולהתנהל במציאות החיצונית. מתבגרים אלה חווים אירועים טראומתיים, וגדלים בסביבה שאינה מצליחה לצקת לקרבם הבנה אמיתית של החוויות שהם עוברים, כלומר להעניק להן שמות ופשר. כשאין לילד מערכת יחסים שמשרה עליו ביטחון ואמון, ובעברו יש חוויה טראומתית, מהלך ההתפתחות של אישיותו מופרע. מצב כזה עלול להוביל להפרעות רגשיות, החל מחרדה ודיכאון ועד להפרעות אישיות קשות יותר. לילדים ולמתבגרים במצבי סיכון, המגיעים למסגרות חוץ־ביתיות, חסר לרוב אמון בעולם ובעצמם. הסיבות העיקריות לכך הן: אירועים שחוו בעברם, אשר עוררו בהם תחושות קשות (אלימות, כישלונות, פגיעה, התעללות ועוד); היעדר מבוגר שיתווך בינם לבין העולם, או קיומו של מבוגר שלא סיפק מענה לצרכיהם והותיר אותם מתוסכלים; חוסר בחוויה של סדר פנימי ופתרון חיצוני; וחוסר יכולת של הילד לשלוט בנסיבות חייו. רוב הילדים והנערים מועברים למסגרות חוץ־ביתיות מתוך כוונה שאלה תייצרנה בעבורם מערכת התקשרות בטוחה יותר, שתעניק להם ביטחון והגנה במצבי סיכון או במצבים שיאיימו על תחושת הביטחון שלהם (גולן, 2002).

כהן (1992), שדן בנושא זה מן הפרספקטיבה הדינמית, סבור שהפנימייה הטיפולית מאפשרת לנערות ולנערים השוהים בה לשחזר תהליכים בסיסיים של יחסי הורים־תינוק, ולהביא לתיקונם. הפנימייה מהווה בהקשר זה את "המרחב הטיפולי" (ויניקוט, 2009). המתבגרים שמגיעים לפנימייה מתעמתים לרוב עם סוגיות של סמכות וגבולות, משום שאלה עומדות בבסיס של מבנה הפנימייה, אולם במקביל, בזכות המרחב החדש שמאפשר להם תקשורת עם גורמי סמכות, נפתחת בפניהם האפשרות לנהל משא ומתן עם הצוות המטפל. תהליך המשא ומתן מאפשר לחניך ולקבוצה להפנים את הגבולות המתהווים, וכך לבנות את הליבה של "המרחב הפוטנציאלי" (ויניקוט, 1995). אותו "מרחב פוטנציאלי",

שהוא אחד משלבי ההתפתחות הילדיים, הוא מרחב נפשי המצוי בתחום הביניים שבין חוויית ה"כול יכול" הסובייקטיבית הילדית (התחושה של הילד שהוא השולט בסביבה) לבין המציאות האובייקטיבית. לפי ויניקוט, מרחב נפשי זה הוא הבסיס הן ליצירתיות והן ליכולת להרחיב את החוויה היומיומית הקונקרטית, והוא משמעותי לא רק למשחק הילדי אלא גם לפעולות בעולם הבוגר. מתבגר שלא חווה בילדותו את חוויית ה"כול יכול" הסובייקטיבית, וחי בחוויית המציאות האובייקטיבית בלבד, יהיה דל מהבחינה היצירתית ונעדר מקוריות. לעומתו, מתבגר שהיה שקוע בחוויית ה"כול יכול" הסובייקטיבית, וחסר לו החיבור למציאות, יהיה שקוע בעצמו ומנותק מהעולם החיצוני.

לפי טריאסט (2020) במרחב הפוטנציאלי יש מקום לתהליך נפשי פתוח שמקורו ביחסי אם־תינוק ובקיומם של אובייקטים ותופעות מעבר המאפשרים לילד לשאת את נפרדותו (מן האם) ואת הישארותו לבד מעת לעת. תופעות המעבר המתקיימות במרחב הפוטנציאלי מאפשרות לילד לבסס ולשמר תהליך דיאלקטי בין אחדות לנפרדות ובין פנים לחוץ. המעבר מ"יחסי אובייקט" ל"שימוש באובייקט" (ויניקוט, 1995) הוא צומת קריטי בהתפתחות האישיות, ואפשר לראותו כמרחב פוטנציאלי בתהליך של התהוות. זוהי תנועת חיים מתמשכת, דינמיקה שכוללת רצף של שבר ותיקון, ואין לראותה כיישות סטאטית מקובעת. המעבר מוביל ממצב של חוסר חמלה (ruthlessness) ושל התקפה חסרת חמלה (acting out) על אובייקט נחשק למצב של דאגה ואכפתיות (concern) כלפי הזולת. לפי ויניקוט (1995), הצלחתו של המעבר הזה מולידה אכפתיות. כאשר תהליכים אלה מבשילים הם מובילים אל היכולת לעשות "שימוש באובייקט", וצריך לזכור שהם דינמיים ומתמשכים, ואינם אירוע נקודתי. התנועה הזאת בפנימייה, בהינתן שהיא נמשכת לאורך תקופה, היא שמאפשרת לחניך לפתח עצמיות ועצמאות.

עבודה קבוצתית במסגרת פנימייתית

השהות בפנימייה מאפשרת לנערות ולנערים שחיים בה לחוות את היסודות המודעים והלא מודעים של התהליך הקבוצתי: תקשורת, אחאות ויחסי סמכות, שחזורים הרסניים, התנהגויות אנטי־חברתיות ומנגנוני הגנה פרימיטיביים. הקבוצה מאפשרת למשתתפים בה לבטא יסודות אלו במילים, ולשפר את יכולתם להבין את עצמם כך שיוכלו להשתנות בביטחון. החיים בפנימייה לאורך השנים עשויים לחשוף סוגיות רבות שיתגלו כמשותפות לחניכים – דינמיקות, שחזורים של תפקידים במשפחת המוצא, ומטלות קבוצתיות שמעוררות את החשש של החניכים משום שהן נוגעות בעניינים שנדחקו אל מחוץ לתודעתם על ידי מנגנונים של הגנה, הדחקה ופיצול – אותם מנגנונים שגויסו כדי לאפשר להם לשרוד את

הכאב. מופעי ההתנהגות שניתן לראות בפנימייה מספרים סיפורים של כאבי עבר שאינם תמיד מדוברים, וכוללים פגיעה עצמית חוזרת ונשנית, התמקמות כשעיר לעזאזל בתוך קבוצת השווים, התנהגות מינית לא מותאמת וכן הלאה. על כן יכולה הקבוצה ואף צריכה לשמש כמכל למופעים הללו, של חרדות אישיות וקולקטיביות.

ויניקוט (2009) ראה בהתנהגות אנטי־חברתית פיצוי על חסך ראשוני. לפיו, הילד ימשיך לחפש את היציבות הדרושה לו כדי לפצות על החסך ולהגיע לתיקון, וההתנהגות האנטי־חברתית היא זעקה לא מודעת לתיקון ולפיצוי. לדבריו, ילד שביתו נכשל יחפש לו ארבעה קירות שיהוו "בסיס בטוח" (secure base) מחוץ לביתו. מציאת הבסיס הבטוח תאפשר לילד לצאת לעולם, לחקור אותו, להתעניין באנשים אחרים, ולפנות, במקום למשפחתו, אל החברה או אל המסגרת שהוא נמצא בה, ולחפש שם את היציבות הדרושה לו כדי לעבור את כל השלבים המהותיים להתפתחותו הרגשית. אם כך, לפנימייה, לדמויות המטפלות ולקבוצה יש השפעה על חוויית השחזור המתקן והפיצוי. הסיכוי לשינוי טמון בשמירת הקִרבה בין הילד לדמות המטפלת בו, בזמינותה של הדמות המטפלת, ובמידת התגובתיות שלה לצורכי הילד. כדאי אפוא לשאוף שהפנימייה תעצים את רגעי התקווה הללו. ויניקוט סבר שאת הטיפול הקליני חייבים להשלים באמצעות טיפול סביבתי, ומכאן צמח הרעיון לקיים בפנימייה קבוצה דינמית.

פוקס (1966), אבי האנליזה הקבוצתית, טען שהשייכות לקבוצה היא חלק אינטגרלי וחשוב ביותר בקיום האנושי, משום שהיא תמצית הזהות של בני אדם. ברוח זו, מטרתה של העבודה הקבוצתית הדינמית בראי האנליזה הקבוצתית המתרחשת בפנימייה היא לכונן סובייקט ייחודי שמתמודד באופן מתמשך עם הקושי ליצור קשר אותנטי ואכפתי עם עצמו, עם האחר ועם קבוצת השייכות שלו. לפיכך משקיעים המנחים תשומת לב רבה ביחסים של הנערה או הנער עם "אחיהם" ו"אחיותיהם", ועם גורמי הסמכות של הפנימייה. מאמץ רב מוקדש להיענות אישית מחויבת, אכפתית ולא מוותרת, כי היא מה שניצב בלב הקשרים הללו. הקבוצה יכולה להקנות הזדמנות ייחודית, ליצור מרחב פוטנציאלי שהפרט יכול להתאמן ולהתנסות בו במפגש ממשי עם סובייקטים ממשיים שמוכנים להשתמש זה בזה על מנת לגדל זה את זה (Ashuach, 2012). מבחינה זו, הקבוצה האנליטית בפנימייה יכולה לתת לכל משתתף הזדמנות לתיקון ולגיבוש של סובייקט ייחודי בין אחרים שדומים לו. החשיבה האנליטית הקבוצתית מעמידה במרכז הבמה את מערכות היחסים המתפתחות במרחב הטיפולי, שהוא היכל של מראות, המכונן יחסים ב"כאן ועכשיו", ומציע שחזורים והכרה הדדית. כל אלו מאפשרים להיחלץ מתבניות קשר ישנות ולהתנסות בדפוסי קשר חדשים וגמישים.

אדמיניסטרציה דינמית במרחב פנימייתי

המונח "אדמיניסטרציה דינמית" מתייחס על פי בר והרסט (2005) לפעילויות השונות שמבצע המנחה כדי ליצור מסגרת ולשמור עליה. מונח זה כולל מטלות שגרתיות לכאורה, כמו סידור חדר המפגשים, שמירה על מסגרת הזמן, סוג הכיסאות וכן הלאה. לכל אלו יש משמעות בטיפול הדינמי. בקבוצה המוצגת במאמר זה נתקלה האדמיניסטרציה הדינמית בלא מעט אתגרים. לא תמיד הייתה אפשרות לשלוט בהקצאה של החדר בפנימייה, ולבחור היכן ייערך המפגש, והקשרים בין החניכים התקיימו מעבר למפגשים הקבוצתיים, בלי שהמנחים יכלו לשלוט בהם. אולם במובני העומק של המושג, האדמיניסטרציה הדינמית הייתה מוחזקת בחשיבה של המנחים, והיא שאפשרה לשמור על גבולות הקבוצה, גם כאשר אלה השתנו. בדרך זו אפשר היה ליצור מקום בטוח דרך שמירה על העקביות של המסגרת כחלק מהתהליך הטיפולי. התמדה זו היא שהפכה את המרחב של הפנימייה למרחב פוטנציאלי.

תיאור הקבוצה

הקבוצה התקיימה כחלק מהפעילות החינוכית הטיפולית בפנימייה במרכז הארץ. הקבוצה האורגנית, שכללה 12 משתתפים ומשתתפות, פעלה בגישה דינמית ברוח האנליזה הקבוצתית, והונחתה בקו על ידי המנהל החינוכי של הפנימייה וכותבת המאמר, מנהלת תחום הטיפול באותם ימים. הקבוצה נפגשה במועדון הרב־תחומי של הפנימייה, אחת לשבוע בימי שלישי בערב. כל מפגש נמשך שעה וחצי, והתנהל בהנחייתם המשותפת של שני אנשי הצוות. כל המשתתפים שהתחילו את התהליך הקבוצתי התמידו בו עד לסיומו. שמונה מהמשתתפים בקבוצה קיבלו טיפול משולב פרטני עם מטפלים במסגרת הפנימייה.

במהלך המפגשים המשתתפים בחרו בעצמם את התכנים שעלו בקבוצה. הם עשו זאת באמצעות שיתוף בסיפורים שהציפו את הקשר בינם לבין עולמם הפנימי, ובהמשך השנה אף הציעו להיכנס לחדרי החניכים הצעירים, ולספר להם את סיפוריהם האישיים. ואכן, בפגישות האחרונות של הקבוצה, סמוך לסיום שהותם של הנערים בפנימייה, הם התחילו לעשות זאת במועדים שתואמו עם צוותי ההדרכה. מהלך ההתרחשות בקבוצה והציטוטים שיובאו כאן מבוססים על ראיונות שקיימה מחברת המאמר עם משתתפי ומשתתפות הקבוצה לאחר סיום שהותם בפנימייה. כל השמות שונו לשם שמירה על פרטיות הנערים.

ניתוח הקבוצה

בחלק זה אנתח את פעילות הקבוצה באמצעות שלושה מושגי מפתח: כאן ועכשיו, מופעי אחים במרחב הפנימייתי, והקבוצה כהיכל מראות.

א. מה"שם ואז" ל"כאן ועכשיו"

דפוסי היחסים מעכבי הצמיחה של החניכים היו עלולים לקפוא ב"כאן ועכשיו" ולהפוך למערכת נוקשה ובלתי חדירה, בדומה לזו שאפיינה את רוב משפחות המוצא שמהן הגיעו הנערים. התהליך הקבוצתי הדינמי נתן למשתתפים הזדמנות לחקור באופן עקבי את החיים בפנימייה, להתבונן בהם, ולשאול לגביהם שאלות. מפגשי הקבוצה אפשרו לחקור את התפקידים שמילאו החניכים בשנותיהם המוקדמות יותר, את התנהגותם הגלויה והסמויה שסיפרה על הלא מודע שלהם ועל תהליכים לא מודעים או סמוכים למודע שהניעו אותם, ואת מנגנוני ההגנה הפרימיטיביים שהשפיעו על התנהגותם. בדרך זו אפשר היה לגבש כללי יסוד שעודדו חקירה של קשרים ובחינה של התנהגויות חדשות. מבחינה זו, הקבוצה הדינמית בפנימייה יצרה למשתתפים הזדמנות לתיקון ולגיבוש סובייקט ייחודי בין אחרים כמוהם. חשוב לשים לב כי על פי הגישה האנליטית הבחינה של העצמי בתוך הקבוצה מתרחשת ב"כאן ועכשיו", כך שהדפוסים המוכרים של החניכים בחוץ עלו בתוכה, וקרמו עור וגידים במרחב הקבוצה. באמצעות התערבות מתאימה ומבנים קבוצתיים מובנים התחילו החניכים להבין את השחזור מה"שם ואז", לדבר אותו, ולהביע את משמעותו בגלוי.

חברת השווים היא יישות טיפולית מעצם היותה קבוצה. הבנה זו עולה מהאופן שבו תיאר אותה בראיון אחד מחברי הקבוצה:

> **עידו**: הגעתי ממקום פגיע, הרגשתי שהייתי במשפחה המארחת כשעשוע, וכשנולד הנכד הייתי צריך לעזוב. קבלת הפנים בקבוצה הייתה כמו צמר גפן, כל מי שהגיע אמר, "איזה ילד חמוד ויפה הגיע לביתן." נקודת המפנה הייתה כשהתחלתי להתחבר לאנשים. אז התחיל להיות קל יותר, אז התחלתי להרגיש שייך. הדברים נראו לי פחות רעים. שייך זה, "תשב איתנו", צחוקים, דיבורים, לא שופטים אותי. כאן לכל אחד יש את הסיפור שלו [...] את השטויות שלו. לא מחפשים לשפוט, מחפשים להירגע ולהשתייך.

באמצעות הקבוצה הצליחו עידו וחבריו להבין את השחזור. דרך הדיבור הגלוי עליו כמנחים

למדנו יחד עם החניכים למצוא את העדויות לו, ולשקף באמפתיה את ההזמנה לחקור התנהגויות כמו איחורים, פיהוקים, התעסקות עם המזגן, עם הטלפון, וכו׳.

חוויית הבידוד הקיצונית שעברו חניכים רבים בחייהם שלפני הפנימייה, והתחושה המכבידה שהם צברו קשיים בין־אישיים רבים בקבוצת החיים הראשונה שלהם (המשפחה הביולוגית), הקשו עליהם לחוות אינטימיות עמוקה. ההבנה של עידו ושל חבריו כי הם אינם בודדים עוד, וכי חבריהם לקבוצה שותפים לתחושותיהם, הייתה מקור הקלה משמעותי. המשתתפים בקבוצה דיברו על תחילת דרכם בפנימייה, על החיים לפניה בסביבה מכאיבה ופוגענית, על הסתבכות עם החוק ועל מאבק ההישרדות הקיומי של הוריהם. התהליך הקבוצתי הדינמי שהתרחש בשנתם האחרונה בפנימייה איפשר להם להקדיש התבוננות עמוקה לחיים שעברו, ולמקום שבו הם נמצאו בהווה. להלן מספר ציטוטים על התנועה בקבוצה שאפשרה עבודה של עיבוד והטמעה דרך החיבור שעשו המנחים בין ה״כאן ועכשיו״ ל״שם ואז״:

ענבל (משתפת בזיכרון ראשון): עמדתי באמצע הפנימייה, וכולם הסתכלו עליי, ולא ידעתי לאן ללכת. חניכה באה אליי ואמרה לי לאן, ואז התחילו לשאול אותי מלא שאלות ונרגעתי. אף פעם לא הייתי נושא השיחה של מישהו. כאן אומרים עליי דברים, כאן אפשר לנוח, אבל חסרה הפרטיות.

יוני: זיכרון משמעותי היה כשישבתי לבד וחבר בא אליי ופשוט התיישב לידי. לא יודע איך להסביר את זה, אבל פשוט דיברנו כל אחד על החיים שלו, וראיתי שאכפת לו והוא ראה שאכפת לי. זה ממש ריגש אותי.

הרגעים האלה, הזיכרונות הראשונים של עידו, של יוני ושל ענבל, העלו אצל המנחים אסוציאציה של המפץ הגדול: מין רגע מזוקק שמתרחש סביב השולחן המכוסה מפה חד־פעמית במפגש הראשון של הקבוצה האנליטית, או בלב הפנימייה, בין צמרות האורנים הגבוהים, אותו רגע שבו הם מרגישים בגוף לראשונה שחברים אחרים מספרים על דאגות ורגשות דומים לאלה שלהם, וכי הם יכולים להרגיש את העולם, ולבוא במגע איתו. דוגמה נוספת עלתה בדברים שסיפרה משתתפת אחרת:

מירב: כל שנה רציתי לעזוב, אבל החברים לא נתנו לי. הם אהבו אותי, אבל גם באמת ידעו שאין לי לאן לחזור. ופתאום בסוף י״ב עמדנו כולם ביחד, עושים חזרות להצגה, ואני לא מאמינה שעם כולם נשארתי מכיתה א׳.

גם בקבוצה שלנו נהגה מירב לא פעם להודיע דקות אחדות לפני תחילת המפגש שהיא לא תוכל להגיע, ותמיד הייתה מאחרת בעשר דקות. לקראת חנוכה ביקשה מירב לעזוב את הקבוצה בטענה שהעומס והקושי של התכנים העולים בה מציפים אותה, וכתוצאה מכך אין היא פנויה ללמוד למבחני הבגרות. הקבוצה החזיקה עדות ושיקפה לה את כל הפעמים שבהן היא הביעה את משאלתה לעזוב את הפנימייה ולחזור לבית הוריה, שלא יכלו לטפל בה. הקבוצה הזכירה לה שבכל פעם שחיכתה להוריה היה הצוות ממתין איתה במשך עשר דקות, עד שהיא הבינה ששוב הם לא יגיעו. אלה היו אותן עשר דקות שמירב לא יכלה לשאת. דרך האיחור הקבוע שלה למפגשים בכאן ובעכשיו הדגימה מירב על דרך ההתנהגות את חששה ששוב תישאר לבדה. האסוציאציות החופשיות והיכל המראות (וגם הדמעות של חבריה ושל המנחים) הם שאפשרו למירב לבחור בגרסה אחרת שתחליף את ה"שם ואז", ולהתחיל להיות נוכחת אחרת ב"כאן ועכשיו", ולהגיע בזמן למפגשים.

ב. מופעי אחים בקבוצה הדינמית

אשוח (Ashuach, 2012) הראתה שבתהליך הקבוצתי המעברים בין הסובייקט לאובייקט מאפשרים למשתתפים בקבוצה לראות את העצמי כמטריקס אנושי אינטרסובייקטיבי. כך מתאפשרת להם התייחסות שהיא מעבר לבעיות של העצמי, התקוע בתבניות חוזרות עם האובייקטים הראשוניים שלו (הורים ואחים), והמשתתפים יכולים להתייחס לשאר חברי הקבוצה, ולקבוצה כולה כשלם. בקבוצה המוצגת במאמר זה, מעבר לקשר עם הסמכות, התקיים ממד נוסף של העברה אופקית, כמו בקשר בין אחים. ואכן, הקבוצה יכולה, ובהקשר של פנימייה אף צריכה, לשמש כמקום שבו סיפורי האחאים זוכים לעיבוד ולריפוי. המשתתפים בקבוצה הוזמנו להתייחס אל היחסים האחאיים שלהם ולעבד אותם, בפעולות שכללו תחרות אחאית, כדי שאלה לא יהפכו להרסניים, וכדי שהמשתתפים יוכלו להשתנות ולעבור תהליכים של שחזור מתקן בתחום של יצירת קשרים. הקבוצה סיפקה למשתתפיה חוויה של אמפתיה הדדית, שהייתה חסרה לרבים מהם בילדותם, ונתנה להם הזדמנות לעבד את הקשיים שלהם עם אחיהם, בעיקר בכאן ובעכשיו, אבל גם בזיכרונות שנקשרו בקשרים אלה לאורך השנים.

אחת המשתתפות בקבוצה סיפרה בראיון איך המפגשים עזרו לה לבחון את עצמה בהקשר האחאי, ולהבין את האופן שבו היא התמקמה ואת המקום שלקחה לעצמה בקבוצה:

נורית: הקבוצה הייתה המקום שבו הרגשתי מצטיינת. החברויות צמחו תמיד מתוך המשברים בביתן. אנשים הפכו להיות מאוד משמעותיים וחשובים בחיים שלי. למדתי

שטראומה בונה היא טראומה טובה, וככה למדתי לקבל את עצמי עם כל מה שיש לי. החוכמה היא לשמוע דעות אחרות וללמוד לחיות יחד עם אנשים. לנו אין חיים בחוץ. בשבילנו הפנימייה זה הבית, זה החיים. ולכאן אני הרגשתי בסוף שייכת.

הקבוצה הדינמית היא המרחב הפוטנציאלי לאינטגרציה של סיפורי החיים של החניכים, שחיים יחד כמשפחה אחת גדולה. גם מחוץ לקבוצה הדינמית, דמויות הסמכות שמנחות אותם מתחלפות לעיתים קרובות (מדריכים, מתנדבים בשנת שירות, רכזים, עובדים סוציאליים), ולכן הקשר הבטוח והיציב הוא זה שמתקיים עם קבוצת החניכים שגדלים ביחד כאחים ואחיות.

אשוח (Ashuach, 2012) טענה כי חוויית החיים במחיצת אחים מספקת הזדמנויות לעבור חוויות משותפות בעלות מגוון של איכויות, לחוות זהויות מרובות, ולהרחיב את העולם הנפשי: כי ביחסים כאלה יכול אותו הילד להיות בהקשר אחד בתפקיד התינוק ובהקשר אחר בתפקיד האח הגדול. האחים יוצרים קבוצה ושותפים לציפיות ולהשלכות ההוריות, והשותפות מקטינה את הבדידות. האחים גם שותפים למשחק היצירתי, לפנטזיות וליחסים אינטימיים ממושכים. היחסים עם האחים הם הבסיס ליחסי חברות וליחסי אהבה. האחים הם אפוא דמויות ההתקשרות היציבות והנוכחות ביותר בעבור החניכים.

תמר: היינו שלוש בנות ושישה או שבעה בנים בביתן של ברכה האם בית, והיינו ממש כמו אחים. לא יצאנו הביתה כי לא היה אפשר. היינו מגובשים והיה מעגל הקסם עם ברכה, שמדליקים נרות ואומרים הכול, ועל זה בחיים לא היינו מקבלים עונשים, רק על דברים אחרים. במעגל הקסם יכולנו להגיד הכול, ואני זוכרת מה כל אחד בקבוצה אמר לי כל השנים.

במהלך המפגשים נעה הקבוצה כולה בתוך היכל של מראות שמשקף גם את ה"כאן ועכשיו" וגם את ה"שם ואז", כיוון שבקבוצה מתרחשים, בעת ובעונה אחת, גם התחלות של יחסים חדשים וגם מפגשי המשך ליחסים שנרקמו לאורך שנים רבות. כתוצאה מכך מתפתח בקבוצה תהליך ייחודי של התהוות, השונה במאפייניו מאלה של התהוות קבוצה רגילה, שאין לה עבר משותף או אופק דומה.

יוני: גיליתי שאפשר לבקש עזרה, וכשאבי ביקש ממני עזרה ועזרתי לו החלטתי לעשות סוויץ' עם החיים שלי.

את הדברים הללו אמר נוי לאבי בקבוצה עצמה, וגם חזר עליהם מאוחר יותר, בראיון שנערך לאחר סיום הקבוצה. דבריו של נוי באו לידי ביטוי גם בהתנהגות שלו, והסובבים חוו אותם בדרך שתאמה את תיאורו של נוי גם בזמן אמת, כשכולם היו בכיתה ד׳. האירוע המדובר התרחש כשאבי עבר לביתן של החניכים הבוגרים יותר, ונאלץ להיפרד מאחיו הצעיר, שהיה עד אותה העת בן לווייתו היחיד בעולם. אבי פנה בבקשת עזרה לנוי שגם הוא חווה פרידה מאחיו הצעיר, אשר עבר במהלך השנים למסגרת אשפוזית עקב בעיות התנהגות קשות. אבי הרגיש שזר לא יוכל להבין אותו, רק מי שהוא אח בעצמו. בראיונות התבקשו הבוגרים לספר על רגע שבו הם עצמם הרגישו שייכות.

> **נוי:** הסוויץ׳ קרה בעצם ביום בהיר אחד, כשהחלטתי לעזוב את הכדורסל ולהתחבר לחברים בקבוצה שלי בפנימייה. נשארתי בפנימייה והתחלתי להתחבר. נפתחתי יותר ונשארתי מלא בביתן. לא רציתי יותר להיות חרא איתם.

ההזמנה של הקבוצה לשיתוף ברגע של שייכות התקיימה עוד קודם לכן, במפגש שבו נוי עצמו היה זה שהציע את נושא המפגש (״בואו שכל אחד יספר על הרגע שהוא הרגיש שייך לקבוצה של ברכה״). נוי היה החניך הוותיק ביותר בקבוצה. הוא הגיע אליה עם אחיו הצעיר בגיל חמש, כשעוד לא הייתה הגבלת גיל למסגרות החוץ־ביתיות. במשך כל השנים היה נוי חסר עורף משפחתי. אחיו הצעיר שולב במשפחה מלווה שאירחה אותו במהלך החופשות, אך הניסיונות של נוי עצמו להשתלב במשפחה כזו הסתיימו כולן בכישלון. הכישלונות הסבו לו כאב גדול, ולכן הוחלט שהפנימייה תמצא לו מענה לאורך כל ימות השנה. לקראת סוף המפגש פנתה מיכל, שגם היא הגיעה לפנימייה בגיל צעיר, אל נוי, ושאלה אותו מדוע בחר בנושא הזה, ונוי ענה: ״רק עכשיו ברגע זה אני מרגיש שייך, כי אתם המשפחה שלי.״ אף עין בחדר לא נשארה יבשה באותו הרגע. אך יש להדגיש שהסיפור הזה אינו יוצא דופן – בזיכרון של המשתתפים נחרטו לא מעט חוויות רבות עוצמה, אשר המחישו את כוחם ועומקם של הקשרים האחאיים שנרקמו בין הנערים לאורך שנים ארוכות של חיים זה לצד זה.

ג. הקבוצה כהיכל של מראות

פוקס ואנתוני (Foulkes & Anthony, 1965) תיארו את העבודה הקבוצתית כ״היכל מראות קבוצתי״. התבוננות כזו מאפשרת להקשיב לקולות המגוונים שעולים בקבוצה, לפתח את היכולת להבין ולזהות את הגורמים להתנהגות בקבוצה, ולשאוף לתכנון דרכי התמודדות שיהיו מותאמות למצב. אם הקבוצה מובנת כהיכל של מראות, פירוש הדבר שהיא מקום שבו

כל פרט משתקף במספר מראות, דרך מספר זוגות עיניים שכל אחד מהם רואה אותו אחרת. שוני זה פורש בפני המשתתפים מרחב שהוא גם טבעי וגם מיוחד בעת ובעונה אחת. מחד גיסא, המרחב הזה אנלוגי להשתקפויות היומיומיות, כי בחיי היומיום אנחנו רואים ונראים על ידי עשרות זוגות עיניים בו זמנית, ומאידך גיסא זהו מרחב שמאפשר להתבונן בחומרים המשתקפים ולעבדם. בדרך זו ניתן למשתתף לפגוש חלקי אני חבויים ולא מודעים בנפשו, ולהעשיר את מודעותו העצמית והחברתית.

בקבוצה דינמית כזו אין די בכך שהמשתתפים חווים מחדש קונפליקטים משפחתיים מוקדמים, כי הם צריכים גם לחוות אותם בצורה מתקנת. שחזור הכולל חשיפה מחודשת שאין עימה תיקון, כזו שאינה נושאת את המבט של האנליזה הקבוצתית, עלול להביא להחמרת המצב. הכאב הכרוך בו עלול להיות קשה מנשוא, והוא עלול להותיר את כל הנוגעים בדבר בתחושת איומה של אשמה וכאב. האתגר הוא אפוא להבין כי העבודה על העבר צריכה ויכולה להיות תמיד גלויה ומפורשת. היכל מראות אותנטי במרחב מוגן עשוי לאפשר הזדמנות כזאת. תמר תיארה את הלמידה שלה מהיכל המראות במטאפורה מדויקת ומרגשת, כשאמרה: "אני אהיה עורכת דין כי למדתי שצריך לחלוק את הבמה." על איזו במה מטאפורית עמדה תמר? מה היא ראתה שם? כשמספר אנשים נפגשים, אדם רואה את עצמו, או חלק מעצמו, לרוב חלק מודחק, משתקף באינטראקציות עם אחרים בקבוצה. הוא רואה אותם מגיבים בדרך שבה גם הוא עצמו היה מגיב, או בדרך הפוכה לדרכו שלו, ומתוך ההתבוננות בהם הוא לומד להכיר את עצמו.

בקבוצה הדינמית ניתן לראות כי המראה וההשתקפויות בה יכולות להציע מרחב גדילה משמעותי ביותר. היכל המראות הקבוצתי המתקיים במטריקס (המארג הקבוצתי) יכול לגלות את הזהות האמיתית של המשתתף, ולחברה לזהויותיו בעבר. הדברים שהתרחשו בקבוצה המתוארת אכן העידו כי האינטראקציה מייצרת מראות. ההתרחשות בקבוצה יצרה פוטנציאל לצמיחה ולשיקום הנרקיסיזם החבול של המשתתפים. באמירתה המטאפורית של תמר על ה"במה" היא סיפרה בעצם איך לאורך השנים היא סירבה להתחבר לפוטנציאל הענק שהיה חבוי בה, סירוב שעורר יחס של תסכול ודחייה מצד גורמי הסמכות וכן מה"אחים" וה"אחיות" בקבוצת השווים. תמר הייתה האחות היחידה שהוצאה מהבית לאחר ששימשה כשעיר לעזאזל במשפחת המוצא שלה. לקראת אמצע תקופת המפגשים בקבוצה חל שינוי בהתנהגותה: היא לקחה על עצמה את האחריות לאיסוף חבריה, התחילה לסדר את הכיסאות לפני המפגש, דאגה שיהיה כיבוד בחדר, וגם נשארה לסדר את המועדון עם תום המפגש. פעולות אלו עוררו כלפיה הערכה רבה, סיפקו לה נראות, ותורגמו אצלה גם להעזה להרגיש מיוחדת, ולדבר על רגשותיה בתוך הקבוצה. בתגובה סיפקו לה המראות השתקפות של

אמפתיה, שייכות ואוניברסליות. להשתקפות בקבוצה בתוך מסגרת חוץ־ביתית יש חשיבות מיוחדת, משום שהיא תוצר של כמה זוגות עיניים המביטות בכמה מישורים ומרחבי זמן, בזמן מפגשי הקבוצה ומעבר להם. יתרון נוסף של ההשתקפות בתנאים אלה הוא שהיא מחברת בין היכולת לראות ליכולת להיראות.

סיכום

הקבוצה שקיבלה את השם "הרם עוגן" יצרה מרחב קצר מועד בתוך המרחב הקבוצתי של החיים בפנימייה. מרחב זה פתח למשתתפים את האפשרות לגעת במחסור, בצורך באהבה ובהשתייכות, וגם בצורך להבין את העולם, להסביר אותו, "להרים עוגן", ולהטעין אותו במשמעות וצידה שיובילו אותם למחוזות חדשים. המאמר מציג את הקבוצה דרך תיאור ההתנסויות של משתתפיה כפי שהם עצמם דיווחו עליהם בראיונות האישיים. ראיונות אלה מאפשרים להצביע על ההשפעות של האנליזה הקבוצתית על המרחב, ועל הצמיחה של המשתתפים בו.

הניתוק של ילדים ובני נוער מסביבתם נועד להרחיק אותם מסביבה פוגענית או כזו שאינה מספקת את צורכיהם, וכך לשבור את המעגל הסטיגמטי שלהם בקהילה ובמשפחה, ולהעניק להם סיכוי להתחלה חדשה על בסיס יחסי אמון עם הצוות (סמכות) ועם קבוצת השווים (אחאים). במאמר זה ביקשתי להראות איך העבודה הקבוצתית בפנימייה מאפשרת התבוננות מקצועית רחבה ומענה ייחודי וטיפולי לחניכים במצבי סיכון שהוצאו מבתיהם. האנליזה הקבוצתית אינה רק גישה טיפולית, אלא גם תפיסת עולם מרחיבה, המוסיפה לכל מרחב פוטנציאלי של אנשים התבוננות פסיכולוגית וסוציולוגית, ואינספור התערבויות. הקבוצה הדינמית שהונחתה בקו העניקה למנחים הזדמנות להכיר את היתרונות הטמונים בעבודה קבוצתית בראי האנליזה הקבוצתית עם חניכים המסיימים את שהותם במסגרות חוץ־ביתיות לנוער במצבי סיכון. הקבוצה לימדה כי הצמיחה והיציאה ממצבי סיכון במסגרת פנימייה דורשת תשתית של ביטחון שתיבנה על יסודות חדשים, משום שהמבנה הקודם קרס. על פי עקרונות האנליזה הקבוצתית, המבנה החדש יכול לייצג את התחושה שהעולם שפוי ולסמל את תקינותו. החוויה שהמציאות הזאת יכולה להיות מדוברת עשויה ליצור שחזור מתקן של עולם רציף והגיוני שאפשר לסמוך על הקוהרנטיות שלו, ועל היותו מובן ובעל משמעות: עולם שבו זיכרונות אישיים הופכים לכוח ומייצרים בעבור החניך את זהותו הייחודית.

מקורות

בר, ה. והרסט, ל. (2005). **טיפול קבוצתי אנליטי**. קרית ביאליק: אח.

בראון, ע. (1989). **מרכז קהילתי טיפולי לנערות במצוקה: הערכת תוכנית חברתית**. עבודת גמר לקראת תואר מוסמך, החוג לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת תל אביב.

גולן, מ. (2002). הבדלים בין נערים ונערות במצוקה השוהים במסגרת חוץ ביתית כפויה. **חברה ורווחה, כ"ב**(4), 519–544.

ויניקוט, ד. ו. (1995). **משחק ומציאות**. תל אביב: עם עובד.

ויניקוט, ד. ו. (2009). **עצמי אמיתי עצמי כוזב**. תל אביב: עם עובד.

טריאסט, י. (2020). זומותרפיה (Zoom-therapy) בשטוחלנדיה: פסיכותרפיה בעת קורונה. **בטיפולנט**.

https://www.betipulnet.co.il/particles/Zoom_therapy_yosi_triest

כאהן־סטרבצ'ינסקי, פ., עמיאל, ש. וקונסטנטינוב, ו. (2016). **מצבם של צעירים בישראל בתחומי חיים מרכזיים**. מאיירס־ג'וינט־ברוקדייל, מרכז אנגלברג לילדים ולנוער.

כהן, ח. (1992). הדרכת מדריכים בפנימייה טיפולית כאמצעי לגיבוש עצמיותם. **חברה ורווחה, י"ב**(2), 207–213.

Ashuach, S. (2012). Am I my brother's keeper? The analytic group as a space for reenacting and treating sibling trauma. *Group Analysis, 45*(2), 155-167.

Foulkes, S. H. (1990). *Selected Papers*. London: Karnac.

Foulkes, S. H., & Anthony, J. (1965). *Group psychotherapy: The psychoanalytic approach*. London: Penguin.

Grossmark, R. (2007). The edge of chaos: Enactment disruption, and emergence in group psychotherapy. *Psychoanalytic Dialogues, 17*(4), 479-499.